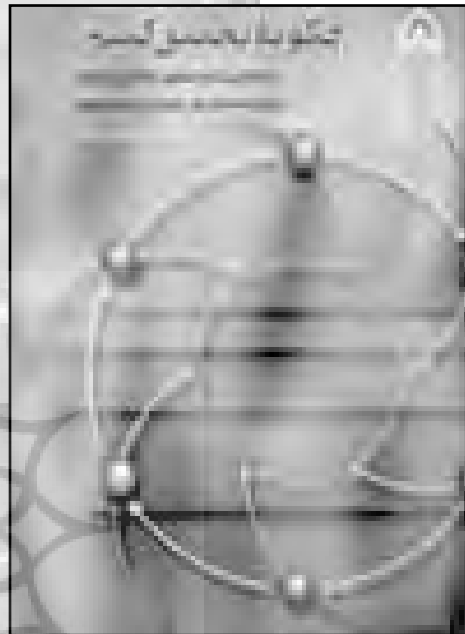

تدوین کتابی جامع در روش تحقیق کاری بس دشوار است

○ خسرو رشید

○ چگونه تحقیق کنیم؟
○ دکتر سیدعباس کاظمی
○ دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۷۹

درباره شکل و فرم پایان‌نامه‌های دکتری، نحوه کار با استاد راهنما و نقشهای وی و مسئولیتهای دانشگاه پرداخته است. در نهایت، طی فصول جداگانه بخشهای مختلف یک پایان‌نامه و نحوه کار را به تفصیل بیان می‌دارد.

در مقدمه این کتاب درباره علت نگارش اثر چنین آمده است:

«یکی از چالشهای دانشجویان در دوره‌های تحصیلات تکمیلی و به‌ویژه در دوره دکتری، تدوین پایان‌نامه است. نیاز دانشجویان، استادان و محققان برای درک مؤثر دوره‌های دکتری و ارائه تحقیقی که ماندگار شود، موجب نگارش این کتاب گردید».

فصل اول کتاب با عنوان «چگونه دانشجوی دکتری شویم»، ویژگیهای یک دانشجوی دکتری، اقداماتی را که باید انجام دهد و تغییرات فکری و نظری این گروه از دانشجویان را بیان کرده است.

با توجه به محتوای فصل به نظر می‌رسد که عنوان فصل چندان سنخیتی با آن ندارد. هرکسی با خواندن این عنوان گمان می‌برد که نحوه ورود به دوره دکتری و فعالیتهایی که برای رسیدن به این هدف لازم است، در این فصل مطرح خواهد شد؛ درحالی که این‌گونه

اجتماعی، اثر دکتر علی دلاور، شناخت روش علمی در علوم رفتاری اثر دکتر حیدرعلی هومن، روشهای تحقیق در علوم تربیتی ترجمه پاشا شریفی و طالقانی، روشهای تحقیق در علوم رفتاری نوشته عباس بازرگان و همکاران، روش تحقیق در علوم اجتماعی ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، مقدمه‌ای بر تحقیقات اجتماعی ترجمه ابراهیم پاشا، کندوکاوها و پنداشته‌ها نوشته فرامرز رفیع‌پور، مبانی پژوهش در علوم رفتاری ترجمه پاشا شریفی و نجفی‌زند روش تحقیق در انسان‌شناسی ترجمه محسن ثلاثی، نحوه انجام تحقیقات اجتماعی ترجمه هوشنگ نائی و بسیاری کتب دیگر که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به مسائل مربوط به تحقیق و پژوهش پرداخته‌اند.

یکی از کتابهایی که در زمینه تحقیق و با هدف کمک به دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی در تدوین پایان‌نامه نوشته شده است، کتاب چگونه تحقیق کنیم؟ نوشته دکتر سیدعباس کاظمی است. این کتاب در ۱۶ فصل و ۳۳۸ صفحه تهیه و تدوین شده است. در این کتاب پس از تشریح ماهیت دوره‌های دکتری و معرفی موانع تکمیل پایان‌نامه، توضیح مختصری درباره روش تحقیق ارائه شده و سپس به توضیح مطالبی

کنجکاوی آدمی عامل اصلی توجه او به دنیای اطراف و شناسایی آن به منظور توصیف، تبیین و پیش‌بینی پدیده‌ها بوده است. اساساً هدف تمام علوم شناسایی دنیای اطراف است و نیل به این هدف نیازمند استفاده از روشهای مناسب و منطقی تحقیق است.

تحقیق به معنای رسیدگی کردن و بررسی است و در تعریف به «مجموعه فعالیتهای منظمی که هدف آن کشف حقیقت یا رسیدن از علم اندک به علم بیشتر است»، گفته می‌شود. برای اینکه بتوانیم با مطالعه بخشی از جامعه و پدیده‌ها، تعمیمهای منطقی و قابل‌قبولی صورت بدهیم و اصول عمومی و کلیتها را کشف کنیم، دقت در انجام تحقیق و رعایت شرایط اجرای آن بسیار ضروری است.

با اینکه نشر کتابهای تخصصی روش تحقیق در ایران سابقه چندان ندارد، طی سالهای اخیر کتب متعددی در این زمینه به نگارش درآمده است که برخی از آنها به معرفی مبانی تحقیق پرداخته و برخی نیز به تفصیل روشهای مختلف پژوهش را مطرح ساخته‌اند. برای نمونه می‌توان به کتابهای زیر اشاره کرد: پژوهش و پژوهشنامه اثر شادروان دکتر امیرحسین آریان‌پور، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و

با این که نشر کتابهای تخصصی
روش تحقیق در ایران سابقه
چندانی ندارد، طی سالهای اخیر
کتب متعددی در این زمینه به
نگارش درآمده است که برخی از
آنها به معرفی مبانی تحقیق
پرداخته و برخی نیز به تفصیل
روشهای مختلف پژوهش را
مطرح ساخته اند

صحیح.
فصل پنجم درباره «شکل و فرم پایان نامه دکتری» است. در این بخش چهار عنصر اصلی که در شکل و فرم پایان نامه دکتری باید بدان توجه شود، بدین صورت بیان می شود: نظریه زمینه، نظریه کانون توجه، نظریه داده ها، و کمک جدید. همچنین در ادامه فصل «مفهوم نو بودن» پایان نامه توضیح داده می شود.
اگر شکل و فرم پایان نامه به عناصر فوق محدود می شود، بنابراین مطالب مربوط به روش تحقیق، روش جمع آوری و تجزیه و تحلیل داده ها، و بخش نتیجه گیری در کدام قسمت پایان نامه باید بیاید و آیا این بخشها در پایان نامه ضروری نیست؟! البته در پایان همین فصل ترتیب مطالب پایان نامه به درستی مطرح شده است، اما همه این موارد از نظریه های فوق مستفاد نمی گردد.
فصل ششم کتاب، «چگونه با استاد راهنما کار کنیم» است. در این فصل پس از بیان انتظارات استادان راهنما از دانشجویان دکتری، مطالبی درباره مسئولیتهای دانشجویان، مواردی که یک دانشجو باید درباره دانشکده یا دانشگاه بداند، سبک کار با استاد راهنما و روشهای کاهش موانعی که در زمینه ارتباط با استاد وجود دارد، تغییر استاد راهنما، راهنمایی مشترک توسط دو استاد و مشکلاتی که به همراه دارد، ارائه شده است.
«نقشهای استاد راهنما و انتظارات دانشجویان» در فصل هفتم مورد بررسی قرار می گیرد. در این فصل مطالبی با عناوین زیر مطرح شده است: نقشهای استاد راهنما، انتظارات دانشجویان از استادان راهنما و مسئولیتهای استاد راهنما. در ابتدای این فصل آمده

دیگران در جمع آوری و تجزیه و تحلیل داده ها و مشکلات مربوط به جلسه دفاع.
در بحث موانع عاطفی تکمیل پایان نامه، نمونه هایی از باورهای نامناسب دانشجویان دوره مطرح شده که بجز مورد دوم، بقیه موارد چندان جدی نیست و به نظر می رسد که کمتر دانشجویی چنین باورهایی داشته باشد، آن هم دانشجوی دوره دکتری. همچنین در مبحث درک نادرست از ماهیت دوره دکتری، بالاخره مشخص نمی شود که مقصود از «کمک جدید» چیست و دقیقاً یک دانشجو از این مطلب که بخشی از ماهیت دوره دکتری را تشکیل می دهد، چه برداشتی باید داشته باشد.
عنوان فصل چهارم، «چگونه تحقیق کنیم؟» است. در این فصل مطالب زیر آمده است: تحقیق چیست، جمع آوری داده ها، ویژگیهای تحقیق خوب، فرآیند تحقیق، انگیزه های تحقیق، انواع تحقیق، و هنر انجام تحقیق.
در این فصل تعریف جامع و دقیقی از تحقیق ارائه نشده است و مطلبی که در این زمینه آمده است ناقص به نظر می رسد یک تحقیق لزوماً توسط یک استاد یا متخصص صورت نمی گیرد و ممکن است یک دانشجوی کارشناسی (یا حتی افراد پایین تر از آنها) نیز به این امر دست یازد. ضمن اینکه جهت گیری اصلی تحقیق کشف مجهولات و کشف بخشی از جهان است که در تعریف اشاره ای بدان نشده است. همچنین ذیل مبحث ویژگیهای تحقیق خوب به مواردی اشاره شده است که بیشتر جزو ویژگیهای محققان خوب است تا تحقیق خوب. به عقیده دکتر علی دلاور،^۱ یک تحقیق خوب دو ویژگی عمده دارد: کنترل دقیق و نمونه گیری

نیست و تنها به بیان خصوصیتی که یک دانشجوی دکتری از نظر تفکر علمی و دیدگاه نظری باید داشته باشد، پرداخته می شود.
فصل دوم کتاب به «تشریح ماهیت دوره های دکتری» می پردازد. در این فصل پس از بیان معنای درجه کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری، دارنده درجه دکتری را فردی صاحب نظر و محقق شایسته در زمینه تخصصی معرفی می کند. سپس به دنبال بیان ویژگیهای محققان شایسته، اهداف مختلفی که دانشجویان، استادان و دانشگاه از دوره دکتری دارند، توضیح داده می شود.
در این فصل با عنوان «تبدیل شدن به محقق شایسته» و در توضیح ویژگیهای این محققان به مطالب اساسی که از ویژگیهای یک محقق شایسته است، توجهی نمی شود. این که «محقق حرفی برای گفتن داشته باشد و همکاران علاقه به شنیدن آن داشته باشند»، یا «تسلط بر آنچه در زمینه تحقیقی رخ می دهد»، نمی تواند مهمترین ملاکهای شناسایی و برتری یک محقق شایسته باشد. یک محقق شایسته به یافتن حقیقت (اگرچه برخلاف تمایلاتش باشد) علاقه مند است؛ خستگی ناپذیر است؛ صاحب اندیشه و فکری نو و خلاق است؛ به پیشرفت علم کمک فراوانی می کند و بسیاری موارد دیگر که اشاره ای به آنها نشده است.
فصل سوم کتاب با عنوان «موانع تکمیل پایان نامه» در موارد زیر خلاصه شده است: نخواستن درجه دکتری، موانع عاطفی، درک نادرست از کل دوره دکتری، اشکال تراشی های احتمالی کمیته تخصصی، شروع کار جدید، عدم سازماندهی مطالب، وابستگی به

کتاب حاضر با اینکه راهنمای جامع تحقیق، نگارش و دفاع از پایان نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری نام گرفته است، اما عملاً در بسیاری از بخشهای کتاب صرفاً دانشجویان دکتری مخاطب نویسنده بوده‌اند

است: «استادان راهنما باید به راهنمایی بهتر دانشجویان توجه کنند» و برای بهبود عملکردشان باید انتظارات دانشجویان را درک کنند.»

«مسئولیت‌های دانشگاه» در فصل هشتم ارائه شده است. در این فصل مطالبی درباره موضوع‌های ذیل ارائه شده است: پشتیبانی و حمایت از دانشجویان، فراهم کردن منابع (مالی و آموزشی) برای استادان راهنما، فراهم کردن قوانین و مقررات، تشکیل هیئت‌دوران برای اظهارنظر درباره درجه دکتری، مسئولیت‌های مربوط به بخشها و گروه‌های مختلف آموزشی.

فصل نهم کتاب ذیل عنوان «آشنایی با فرآیند پایان نامه و شروع تحقیق» آمده است. این فصل پس از توضیح مختصری درباره کلیه مراحل فرآیند تحقیق، درباره شروع تحقیق، با تأکید بر نحوه انتخاب عنوان تحقیق، مسئله تمرکز و دقت روی عنوان تحقیق و اصلاح آن، و ملاحظات عملی هنگام شروع تحقیق صحبت می‌کند.

فصل دهم کتاب به موضوع «مطالعه برای تحقیق و مدیریت پایان نامه» اختصاص دارد. در این فصل مطالبی با عناوین زیر آمده است: علت مطالعه پیش از شروع تحقیق، استراتژی‌های پایه مطالعه، راهبردهای مطالعه، ارزیابی انتقادی مطالبی که خواننده می‌شود، مطالعه درباره روش تحقیق، و موضوع تحقیق ثبت و ضبط مطالعات، مدیریت پایان نامه و شیوه‌های نگارش پایان نامه.

یکی از اشکالات اصلی این فصل به استراتژی‌های نام برده شده برای مطالعه برمی‌گردد؛ مثلاً درباره راهبرد SQ4R که نام دیگر آن PQ4R است، ضمن اینکه مراحل این راهبرد از هفت مرحله به چهار مرحله تقلیل داده شده، در ترجمه نام هر یک از مراحل نیز اشتباه‌های فاحشی رخ داده است. مراحل راهبرد SQ4R دقیقاً به شرح زیر است: ۱- خواندن اجمالی ۲- سؤال کردن ۳- خواندن ۴- به یادآوردن ۵- از حفظ گفتن ۶- مرور کردن.

«مقدمه و بررسی ادبیات» در فصل یازدهم آمده است. در این فصل چگونگی تهیه و تدوین فصل مقدماتی و فصل بررسی ادبیات تحقیق و مطالبی که در هر یک از آنها باید ارائه شود، مطرح شده است. همچنین در این فصل درباره وظایف عمده در بررسی

ادبیات، مشکلات مربوط به مطالعه مطالبی که قبلاً در مورد موضوع نوشته شده است، دلایل استفاده از منابع، لزوم ارتباط منطقی ادبیات تحقیق با عنوان تحقیق و نیز ارتباط، جامعیت و نظم مطالب، نقد مقالات و تحقیقات مطالعه شده و ارزیابی آنان، مطالبی آورده شده است.

فصل دوازدهم با عنوان «تشریح طرح تحقیق» است. در این فصل اطلاعات مورد نیاز فصل روش انجام تحقیق بدین صورت مطرح شده است. تشریح نمونه (روش نمونه‌گیری، محل‌یابی سؤدها و حجم نمونه)، تشریح ابزار اندازه‌گیری (تناسب آن، مشخصات آن و نحوه درجه‌بندی و استفاده از آن)، تشریح مراحل و روش‌های اجرای کار پژوهش و تشریح روش تجزیه و تحلیل داده‌ها.

فصل سیزدهم درباره «جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها» است. در مقدمه این فصل آمده است: «هدف این بخش آشنا ساختن و راهنمایی دانشجویان با فرآیندهای جمع‌آوری داده‌هاست.» در این فصل مطالبی به شرح زیر ارائه شده است: مسائل مربوط به دسترسی به نمونه تحقیق، مسائل اخلاقی تحقیق، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها (اسناد، مصاحبه، مشاهده، پرسشنامه)، و چگونگی تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از روش‌های مختلف جمع‌آوری اطلاعات.

اطلاعات مربوط به نحوه «ارائه نتایج مطالعه تجربی» را در فصل چهاردهم می‌توان مطالعه کرد. در این بخش اطلاعاتی تحت عنوان‌های زیر ارائه شده است: بخش نتایج را چگونه شروع کنیم، فرضیات و سؤالات مطرح شده را چگونه مطرح و آزمون کنیم، نحوه تشریح نتایج کمی، نحوه ارائه جدولها و گرافها و نحوه ارائه داده‌های توصیفی مربوط به نتایج تحقیق.

«بحث» عنوان فصل پانزدهم کتاب است. در مقدمه این فصل آمده است: «فصل بحث فرصتی برای حرکت فراتر از داده‌ها و تلفیق خلاقانه نتایج تحقیق با نظریه و تحقیق موجود است.» در این فصل اطلاعاتی درباره اجزای فصل «بحث» ارائه شده است که از آن بین می‌توان به بررسی یافته‌های معنی‌دار مطالعه، محدودیتها و پیشنهادها اشاره کرد. همچنین در ادامه این فصل مطالبی درباره نحوه نوشتن چکیده پایان نامه ارائه شده است.

فصل شانزدهم که فصل پایانی کتاب را تشکیل

می‌دهد، با عنوان «نگارش پایان نامه و انجام مراحل پایانی» ارائه شده است. هدف این فصل تشویق در جهت نگارش دقیق، منظم و فاقد هرگونه نقص دستوری، سازمانی و نگارشی و آمادگی برای دفاع از پایان نامه است. مطالب مندرج در این فصل به شرح زیر است: نگارش و نگارش مجدد، ساختار کلاسیک پایان نامه، لحن و سبک نگارش، بیان واقعیت، نگارش منصفانه، منابع یا مأخذ، فرآیند ارزیابی، قبل از ارائه پایان نامه چه کنیم، پیش دفاع و دفاع.

در پایان کتاب نیز چهار پیوست ارائه شده است: در پیوست شماره ۱ شیوه نگارش پایان نامه کارشناسی ارشد و رساله دکتری ارائه شده است. در پیوست شماره ۲ نمونه طرح تحقیق پایان نامه آمده است. در پیوست شماره ۳ نمونه پرسشنامه طرح پژوهشی پایان نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری ارائه شده و در پیوست شماره ۴ روش‌های تحقیق پایان نامه کارشناسی ارشد و رساله دکتری بیان شده است.

در پایان باید گفت که کتاب حاضر با اینکه راهنمای جامع تحقیق، نگارش و دفاع از پایان نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری نام گرفته است، اما عملاً در بسیاری از بخشهای کتاب صرفاً دانشجویان دکتری مخاطب نویسنده بوده‌اند. همچنین در مواردی بخشهایی در کتاب مطرح شده است که ارتباط مستقیمی با عنوان کتاب ندارد. در مواردی نیز اشکالاتی به کتاب وارد است که در جای خود مطرح شد. اطلاعات مربوط به کتابشناسی و مأخذنویسی و نیز نحوه فیش‌برداری که یکی از اشکالات اصلی دانشجویان است، در این کتاب نیامده است.

با اینهمه، نمی‌توان انکار کرد که گردآوری کتابی جامع که اکثر قریب به اتفاق بخشهای ضروری موجود در پایان نامه کارشناسی ارشد و رساله دکتری را پوشش دهد، کاری بس دشوار بوده است و از این جهت باید تلاش مؤلف را ستود. در واقع، با وجود برخی کاستیها، کتاب مورد بحث اطلاعات مفیدی درباره نحوه تنظیم پایان نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله دکتری در اختیار دانشجویان، که همواره با دلهره و نگرانی با این امر برخورد می‌کنند، قرار می‌دهد.

پی‌نوشت:

۱- مبانی نظری و علمی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی (۱۳۷۴)